

Procedūriniai įrodymų leistinumą aspektai baudžiamajame procese

Audrius Juozapavičius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros lektorius
socialinių mokslų daktaras, LL.M
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6167
El. paštas: audriusjuo@gmail.com

Erika Leonaitė*

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros lektorė
socialinių mokslų daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas: erika.leonaite@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami skirtingi įrodymų leistinumą vertinimo modeliai procedūriniu aspektu, atskleidžiami Lietuvoje taikomo modelio bruožai ir trūkumai bei teikiama jo tobulinimo pasiūlymų.

Pagrindiniai žodžiai: įrodymai, įrodymų priimtumas, įrodymų leistinumą, įrodymų pašalinimas.

Procedural Aspects of Admissibility of Evidence in Criminal Proceedings

The article examines different models relating to procedural aspects of inadmissibility of evidence, identifies the main features and drawbacks of the Lithuanian model, and provides suggestions for its improvement.

Keywords: evidence, admissibility of evidence, illegally obtained evidence, exclusion of evidence.

Įvadas

Įrodymus galima teigti esant pamatiniu baudžiamosios justicijos elementu, nes jais remdamasis teismas pripažįsta asmenį kaltu ar išteisina. Procedūrinio teisingumo ir teisingo teismo idėjos reikalauja, kad įrodymų rinkimo procedūros būtų aiškiai reglamentuotos, o nuosprendis grindžiamas tik leistiniais įrodymais. Kartu įrodymų leistinumą yra sritis, kur bendrų europinių standartų beveik nėra.

* Erikos Leonaitės indėlis į šio straipsnio rengimą yra dalis ES teisingumo programos (2014–2020) finansuoto projekto „Gynybos teisės įrodinėjimo procese“, kurį įgyvendina VšĮ Žmogaus teisių stebėjimo institutas kartu su partneriais. Visa atsakomybė už straipsnio turinį tenka jo autoriams. Straipsnio turinys negali būti vertinamas kaip pateikiantis ar atspindintis Europos Komisijos nuomonę.

Received: 25/05/2021. **Accepted:** 04/10/2021

Copyright © 2021 Audrius Juozapavičius, Erika Leonaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Be abejo, visoms Europos Tarybos ir kartu ES valstybėms yra aktualios Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) praktikoje įtvirtintos taisyklės dėl pasitelkiant smurtą ar provokaciją surinktų įrodymų neleistinumą (*Gäffen prieš Vokietiją*, 2010; *Ćwik prieš Lenkiją*, 2020; *Ramanauskas prieš Lietuvą*, 2008). Tačiau kitais atvejais EŽTT vadovaujasi proceso kaip visumos teisingumo koncepcija ir neįtvirtina bendrų standartų dėl neleistinai laikytinų įrodymų (pvz., *Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 2016). Europos Sąjungos kompetencija nustatyti minimalius įrodymų leistinumą standartus galėtų būti kildinama iš Sutarties dėl ES veikimo 82 straipsnio 2 dalies a) punkto. Tačiau iki šiol jokiam ES teisės akte nebuvo nustatyta taisyklių dėl neteisėtų ar netinkamai gautų įrodymų pripažinimo neleistinai. Direktyvos 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą 12 straipsnio 2 dalyje valstybės įpareigojamos užtikrinti, kad, vertinant įrodymus, gautus pažeidžiant jų teisę turėti advokatą, būtų gerbiamos teisės į gynybą ir į teisingą bylos nagrinėjimą. Analogiška nuostata dėl įrodymų, gautų pažeidžiant įtariamųjų arba kaltinamųjų teisę tylėti arba teisę neduoti parodymų prieš save, įtvirtinta direktyvos 2016/343/ES dėl nekaltumo prezumpcijos 10 straipsnio 2 dalyje. Šiose nuostatose taip pat nurodoma, kad minėti reikalavimai taikomi „nedarant poveikio nacionalinėms įrodymų priimtinumą taisyklėms ir sistemoms“, kas lemia plačią valstybių diskreciją įgyvendinant pareigą užtikrinti veiksmingas teisių gynimo priemones įrodinėjimo procese.

Kita vertus, svarbu ne tik įrodymų leistinumą turinio (materialieji) aspektai, t. y. kokie pažeidimai lemia įrodymų neleistinumą, kokiais atvejais įrodymai laikytini absoliučiai neleistinai, o kada galimos išlygos ir kt., bet ir formos (procedūriniai) aspektai, t. y. kurioje baudžiamojo proceso stadijoje ir koks subjektas sprendžia įrodymų leistinumą klausimus, kokie yra įrodymų neleistinumą procesiniai teisiniai padariniai ir kt. Taip yra todėl, kad būtent procedūriniai aspektai gali sustiprinti, arba, atvirkščiai, susilpninti įrodymų leistinumą instituto veikimą, turėti esminę įtaką šio instituto tikslams pasiekti. Atitinkamai procedūriniai aspektai gali būti svarbūs vertinant, kiek įrodymų leistinumą institutas gali būti laikomas veiksminga įtariamąjo procesinių ir kitų pamatinių teisių apsaugos (gynimo) priemone. Tačiau europiniai įrodymų leistinumą materialieji standartai nėra visiškai aiškūs, apibrėžti, o dar mažiau aiškumo, apibrėžtumo yra dėl įrodymų leistinumą procedūrinių aspektų – ES ir tarptautiniuose teisės aktuose nepateikiama jokių įrodymų leistinumą sprendimo taisyklių, tokių taisyklių nėra suformulavęs ir EŽTT.

Teisės moksle – tiek germanų, tiek anglosaksų teisinėse tradicijose – įrodymų leistinumą yra gana populiari tema. Tačiau dauguma autorių susitelkia į įrodymų leistinumą materialiuųjų standartų paiešką, o procedūriniai aspektai paprastai lieka nuošalyje. Atsižvelgiant į teisinio reguliavimo įvairovę, procedūriniai įrodymų leistinumą aspektai dažniausiai nagrinėjami remiantis konkrečių valstybių teisiniu reguliavimu. Paminėtini autoriai, nagrinėję procedūrinius įrodymų leistinumą aspektus Graikijos (Giannouloupoulos, 2017, 2019), Šveicarijos (Macula, 2019), Vokietijos (Weigend, 2019) teisės sistemose. Bendrą teorinį požiūrį iš skirtingų teisės tradicijų perspektyvų pateikė M. R. Damaška (1997), J. D. Jackson ir S. J. Summers (2012). Lietuvoje įrodymų leistinumą taip pat yra analizuojama tema. Tačiau apie įrodymų leistinumą (įskaitant įrodymų sampratą)¹ Lietuvos autoriai taip pat dažniausiai rašo materialiuoju aspektu. Įrodymų leistinumą procedūrinius aspektus įvairių principų kontekste išsamiau analizavo ir savo matymą šiuo klausimu pateikė tik R. Merkevičius (Merkevičius, 2009). Kiti autoriai įrodymų leistinumą procedūriniais aspektais pasisakė epizodiškai, pavyzdžiui, G. Goda pateikė savo poziciją dėl įrodymų pašalinimo reikalingumo (Goda, 2014), A. Juozapavičius suformulavo įrodymų neleistinumą (duomenų nepripažinimo įrodymais) esmę ir procesinę teisinę reikšmę (Juozapavičius, 2012). Taigi, atsižvelgiant į tai, kad nėra bendrų tarptautinių standartų, skirtingas nacionalinių teisės

¹ Lietuvoje įrodymų leistinumą tradiciškai analizuojamas įrodymų sampratos kontekste.

sistemų reguliavimas, mažas mokslinio ištirtumo lygis, nėra lyginamosios teisėtyros iš Lietuvos perspektyvos, reikia, mėginant rasti Lietuvos baudžiamojo proceso teisei geriausių sprendimų, įdėmiau paanalizuoti šią svarbią įrodymų leistinumą dalį.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvoje taikomą įrodymų leistinumą klausimo sprendimo modelį ir pasiūlyti galimas jo tobulinimo kryptis. Siekiant nurodyto tikslo straipsniui keliami šie uždaviniai: 1) Pristatyti svarbiausius įrodymų leistinumą sprendimo modelius; 2) Identifikuoti Lietuvoje taikomo duomenų pripažinimo įrodymais (įrodymų leistinumą sprendimo) reguliavimo modelio bruožus ir trūkumus; 3) Pagrįsti neleistinų įrodymų pašalinimo instituto įtvirtinimo Lietuvos baudžiamajame procese poreikį; 4) Pasiūlyti galimą neleistinų įrodymų pašalinimo instituto modelį. Straipsnyje atliekama analizė grindžiama šiais šaltiniais – Lietuvos, Prancūzijos, Graikijos, Kroatijos baudžiamojo proceso įstatymais, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir ordinarinių teismų praktika, Lietuvos ir užsienio autorių, nagrinėjusių įrodymų leistinumą klausimus, mokslinėmis publikacijomis. Rengiant straipsnį naudoti tradiciniai teisėtyros metodai: teksto analizės (lingvistinis), sisteminis, lyginamasis ir teleologinis.

1. Įrodymų neleistinumą procedūrinio sprendimo modeliai

Duomenų nepripažinimo įrodymais baudžiamajame procese dėl to, kad jie neatitinka įrodymų leistinumą reikalavimų, procesiniai teisiniai padariniai skirtingose teisės sistemose nurodomi vartojant įvairias sąvokas – raktinius žodžius: įrodymų pašalinimas (angl. *exclusion of evidence*), įrodymų pašalinimo taisyklė (angl. *exclusionary rule*) (anglosaksiškoji teisinė tradicija, pvz., JAV, Anglija); įrodymų vertinimo draudimas (vok. *Beweisverwertungsverbot*) (pvz., Vokietija, Šveicarija, Austrija); įrodymų negaliojimas (pranc. *nullité*) (pvz., Prancūzija, Graikija), įrodymų nenaudojimas (ital. *inutilizzabilità*) (pvz., Italija, Lietuva). Iš pirmo žvilgsnio visos šios sąvokos reiškia tai, kad įrodymų leistinumą reikalavimų neatitinkantys duomenys negali būti naudojami baudžiamajame procese. Tačiau vien sąvokos neleidžia daryti apibendrinamųjų išvadų dėl jų turinio panašumų ar skirtumų, konkrečių procesinių teisinių padarinių, kuriuos sukelia įrodymų neleistinumą². Tai galima atskleisti tik analizuojant konkrečių valstybių teisinį reguliavimą ir teismų praktiką.

Prieš atliekant lyginamąjį tyrimą, atkreiptinas dėmesys į dar vieną sąvoką – tai įrodymų priimtinumą (angl. *admissibility of evidence*). Ši sąvoka labiau įprasta anglosaksų teisinėje tradicijoje ir apima ne tik įrodymų gavimo teisėtumą bei neteisėtai gautų įrodymų (angl. *illegally/ improperly obtained evidence*) pašalinimo problematiką, bet ir kitas įrodymų savybes – sąsajumą (angl. *relevance*), patikimumą (pvz., *hear-say* įrodymų pašalinimas) (Roberts, Zuckerman, 2004, p. 96–98, 343 ir toliau). Taigi, galima teigti, kad įrodymų priimtinumą ir įrodymų leistinumą sieja visumos (įrodymų priimtimumo) ir dalies (įrodymų leistinumą) santykis. Kadangi šiame straipsnyje analizuojamas labiau įrodymų, gautų pažeidžiant teisę, leistinumą aspektas, šios sąvokos vartojamos kaip sinonimai, prioritetą teikiant Lietuvos teisei įprastesnei įrodymų leistinumą (neleistinumą) sąvokai. Kita vertus, įrodymų priimtimumą sąvoka labiau atspindi procedūrinį įrodymų leistinumą sprendimo aspektą – teisinės taisyklės, pagal kurias įrodymai priimami į bylą arba ne, t. y. pašalinami (Nijober, 1999, p. 56). Todėl tais atvejais, kai šiame straipsnyje siekiama akcentuoti įrodymų leistinumą sprendimo procedūrą, vartojamos įrodymų priimtimumą ir įrodymų leistinumą sprendimo sąvokos.

² Tiksliau būtų „duomenų nepripažinimo įrodymais dėl to, kad jie neatitinka įrodymų leistinumą reikalavimų“ arba „įrodymų naudojimo neleistinumą“ (žr. Juozapavičius, 2012, p. 99–109). Tačiau atsižvelgiant į lyginamosios teisėtyros kontekstą, taip pat siekiant teksto paprastumo ir išankstinės reikšmės nesuteikimo, straipsnyje vartojama ir įrodymų neleistinumą sąvoka.

Anglosaksiškajame prisiekusiųjų teismo proceso (angl. *jury trial*) modelyje teisėjas įrodymų priimtumo klausimą išsprendžia taikdamas *voir dire* procedūrą, t. y. specialaus posėdžio, kuris vyksta atskirai nuo prisiekusiųjų, metu. Teisėjui nusprendus, kad įrodymui taikytina pašalinimo taisyklė (angl. *exclusionary rule*), įrodymas yra laikomas nepriimtiniu (angl. *inadmissible*), ir šalis jo negali pateikti teismo nagrinėjimo metu prisiekusiesiems. Tai reiškia, kad prisiekusiesiems yra pateikiami tik leistinai pripažinti įrodymai (kurie nėra pašalinti taikant pašalinimo taisyklę), o tie įrodymai, kurių teisėjas neleido pateikti šalims, prisiekusiesiems yra neprieinami, kad tokių įrodymų esama, jie net nesužino (Giannouloupoulos, 2007, p. 189; Huber, 1999, p. 79; Roberts, Zuckerman, 2004, p. 96–98).

Anglosaksiškasis modelis būdingas bene visoms šiai teisinei tradicijai priskiriamoms valstybėms ir taikomas visuose prisiekusiųjų teismiuose procesuose. Tačiau to negalima pasakyti apie kontinentinės teisės tradicijai priskiriamas valstybes – jose įrodymų leistinumą sprendimo procedūra ir procesiniai teisiniai padariniai skiriasi. Šiuo požiūriu galima išskirti dvi pagrindines valstybių grupes – (1) valstybes, kuriose taikomas neleistinų įrodymų pripažinimas niekiniais (pranc. *nullité*), lemiantis fizinių jų pašalinimą iš bylos, ir (2) valstybes, kuriose įtvirtintas neleistinų įrodymų vertinimo ar naudojimo draudimas (vok. *Beweisverwertungsverbot*, ital. *inutilizzabilità*).

Pirmai grupei priklauso, pavyzdžiui, Prancūzija. Įrodymų priimtumo (neteisėtų įrodymų pripažinimo niekiniais, jų negaliojimo) klausimai Prancūzijos baudžiamajame procese įprastai išsprendžiami ikiteisminio tyrimo stadijoje, kur sprendimus šiuo klausimu tyrimo teisėjo, prokuroro, proceso šalių ar specialiojo liudytojo iniciatyva priima iš apeliacinės instancijos teismo teisėjų sudaryta tyrimo kolegija (pranc. *la chambre de l'instruction*). Tyrimo kolegija sprendžia, ar sprendimas dėl pripažinimo niekiniumi (anuliavimo) turi būti taikomas visam ar daliai ydingo procesinio veiksmo ar dokumento, taip pat ar turi apimti ir vėlesnius susijusius procesinius veiksmus, t. y. ar turi būti taikoma „užnuodyto medžio vaisių“ doktrina (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, toliau – Prancūzijos BPK 174 str. 2 d.). Įrodymai, pripažinti niekiniais (pranc. *annulés*), turi būti pašalinami iš bylos medžiagos ir saugomi apeliacinės instancijos teismo raštinėje. Jei procesiniai veiksmai ar dokumentai yra pripažįstami niekiniais iš dalies, pripažintos niekiniais dokumentų dalys yra redaguojamos jas paslepiančios ar ištrinant (pranc. *cancelés*) po to, kai padaroma patvirtinta originalo kopija, kuri saugoma apeliacinės instancijos teismo raštinėje. Draudimo naudoti niekinis įrodymus nepaisymas užtraukia drausminę atsakomybę atitinkamai advokatams, teisėjams ar prokurorams (Prancūzijos BPK 174 str. 3 d.). Prašymai dėl pripažinimo niekiniais įprastai turi būti pateikti iki baigiant ikiteisminį tyrimą, nes sprendimo dėl bylos perdavimo teismui įsigaliojimas lemia, kad, pagal bendrą taisyklę, tampa nebegalima rentis ikiteisminio tyrimo metu padarytais procedūriniais pažeidimais (Prancūzijos BPK 178 str., 179 str. 6 d., 181 str. 4 d.). Bylos nagrinėjimo teisme metu negaliojimo klausimus iškelia teismas *ex officio* arba bylos šalių iniciatyva (Prancūzijos BPK 802 str.).

Panašiai įrodymų leistinumą klausimas sprendžiamas Graikijoje. Sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo metu atliktų procesinių veiksmų ir jų rezultatų pripažinimo niekiniais Graikijoje priima iš pirmosios instancijos teismo teisėjų suformuotos kolegijos. Jos, kaip ir Prancūzijos tyrimo kolegijos, taip pat priima sprendimus dėl įtariamojo perdavimo teismui. Panašiai kaip ir Prancūzijoje, dėl ikiteisminio tyrimo metu atliktų veiksmų rezultatų pripažinimo niekiniais šalis gali kreiptis tik kol nėra baigtas ikiteisminis tyrimas. Įsigaliojus sprendimui byla perduoti teismui, šalis netenka teisės rentis netgi absoliučiais panaikinimo pagrindais, pvz., susijusiais su įtariamojo teisės į gynybą paneigimu (Graikijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, toliau – Graikijos BPK, 171 str. 1 d., 174 str. 1 d.). Kita vertus, visi teismai turi pareigą, nustatę absoliutų negaliojimo pagrindą, sprendimą dėl pripažinimo niekiniais priimti *ex officio*. Sprendimas dėl pripažinimo niekiniais reiškia ir vėlesnių susijusių proceso veiksmų rezultatų pripažinimą niekiniais. Be to, gali būti nuspręsta pripažinti niekiniais ankstesnių

veiksmų rezultatus, kurie tiesiogiai susiję su jau pripažintais niekiniais (Graikijos BPK 174 str.). Bylos nagrinėjimo iš esmės pirmojoje, apeliacinėje ar kasacinėje instancijoje metu sprendimus dėl procesinių veikslių rezultatų pripažinimo niekiniais priima bylą nagrinėjantis teismas. Kolegija ar teismas, priėmęs sprendimą dėl procesinių veikslių rezultatų pripažinimo niekiniais, kai tai būtina ir įmanoma, įpareigoja pakartoti neteisėtą veikslių (Graikijos BPK, 176 str.). Pirmosios instancijos teismo teisėjų kolegijų sprendimai dėl pripažinimo niekiniais gali būti skundžiami apeliacine ir kasacine tvarka (Giannouloupoulos 2019, p. 16). Nors, kitaip nei Prancūzijoje, Graikijos baudžiamojo proceso įstatyme nėra eksplicitiškai įtvirtinta, kad niekiniais pripažinti įrodymai turi būti pašalinti iš bylos medžiagos, tai yra taikoma praktikoje (Giannouloupoulos, 2007, p. 190).

Itin išsamiai įrodymų leistinumui klausimai reglamentuojami Kroatijoje, kur draudimas priimti neleistinus įrodymus yra įtvirtintas Konstitucijoje (20 str. 4 d.). Kroatijos Respublikos baudžiamojo proceso įstatyme (toliau Kroatijos BPĮ) yra apie keturiasdešimt taisyklių, kurių pažeidimas lemia įrodymų neteisėtumą ir pašalinimą (Karas, 2020, p. 370). Ikitiesminio tyrimo metu pašalinti neteisėtus įrodymus (kr. *nezakoniti dokazi*) iš bylos medžiagos turi tyrimo teisėjas (kr. *sudac istrage*). Tyrimo teisėjas sprendimą dėl neteisėtų įrodymų pašalinimo turi priimti nedelsdamas, kai apie juos sužino, ir ne vėliau kaip per tris dienas. Sprendimas dėl pašalinimo gali būti skundžiamas apeliacine tvarka. Pašalinti įrodymai išimami iš bylos medžiagos ir saugomi atskirame antspaudo tuame voke pas tyrimo teisėją (Kroatijos BPĮ 86 str. 2 d.). Perdavus bylą kaltinimui patvirtinti, ar neteisėtus įrodymus pašalinti, sprendžia kaltinamosios kolegijos pirmininkas arba kaltinamoji kolegija (Kroatijos BPĮ 86 str. 1 d., 344 str.), o teismo nagrinėjimo metu – bylą nagrinėjantis teismas (Kroatijos BPĮ 431 str. 3 d.). Kaip Prancūzijoje ir Graikijoje, šalių galimybes ginčyti įrodymų teisėtumą dėl joms žinomų ikitiesminio tyrimo metu padarytų pažeidimų riboja nustatytas laikas, t. y. tokie argumentai turi būti pateikti ne vėliau kaip kaltinamosios kolegijos posėdžio pradžioje, prieš pradėdant nagrinėti kaltinimą (Kroatijos BPĮ 350 str. 2 d.). Neteisėtų įrodymų pašalinimo iš bylos medžiagos procedūra taikoma ir tais atvejais, kai įrodymo neteisėtumas nustatomas bylos nagrinėjimo metu (Kroatijos BPĮ 431 str. 3 d.).

Galima teigti, kad įrodymų negaliojimas, kartu taikant jų pašalinimą, visiškai priartėja prie anglosaksiškojo modelio, kai neleistinai pripažinti įrodymai yra fiziškai pašalinami iš bylos medžiagos ir bylą nagrinėjantis teismas apie juos nesužino.

Antrai grupei priklauso kontinentinės teisės tradicijos valstybės, kuriose nėra specialios procedūros spręsti įrodymų leistinumui klausimą, taigi teisėjas nėra fiziškai atskiriamas nuo neleistinų įrodymų, jam iš esmės tik keliama pareiga tokius įrodymus ignoruoti, jais nesiremti formuojant savo vidinį įsitikinimą dėl faktų ir jų nenaudoti argumentuojant priimamą procesinį sprendimą. Šis modelis iš esmės grindžiamas tuo, kad teisėjas atlieka dvigubą vaidmenį – sprendžia tiek teisės, įskaitant įrodymų leistinumui, tiek ir fakto klausimus (Eisenberg, 2015, p. 121; Jackson and Summers, 2012, p. 72). Preziumuojama, kad profesionalus teisėjas sugebės atsiriboti nuo neleistinų įrodymų turinio taip, kad jie neturės įtakos jo vidiniam įsitikinimui ir sprendimui (Kühne, 2015, p. 582).

Kartu pažymėtina, kad šios grupės valstybės išsiskiria į tas, kuriose teismo nagrinėjimo metu, prieš tiriant įrodymus (juos perskaitant, peržiūrint etc.) yra sprendžiamas įrodymų priimtumo klausimas, ir į tas, kuriose šis klausimas nėra sprendžiamas, paliekant tai galutinio procesinio sprendimo priėmimo etapui.

Antai Vokietijoje, jeigu teismo nagrinėjimo metu, prieš tiriant įrodymą, iškeliamas jo leistinumui klausimas, teismas išsprendžia ginčijamo įrodymo leistinumui klausimą ir, jeigu nutaria, kad jis neatitinka įrodymų leistinumui keliamų reikalavimų, įrodymo netiria, pavyzdžiui, neperskaito ikitiesminio tyrimo metu policijos pareigūnui duotų parodymų, kurie gauti pažeidžiant draudimą naudoti prievartą (pvz., EŽTT sprendimas byloje *Gäffen prieš Vokietiją*, 2010, 28, 34, 172 punktai). Toks įrodymas (apklausos protokolas) nėra fiziškai pašalinamas iš bylos, atitinkamai nėra jokių techninių kliūčių

teismui jį perskaityti *in camera*, nustatomas tik *de iure* draudimas teismui tokių įrodymų vertinti (vok. *Beweisverwertungsverbot*), įskaitant, be abejo, ir draudimą remtis tokiu įrodymu pagrindžiant nuosprendį.

Kitose kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, įskaitant Švediją ir Lietuvą, nėra specialios procedūros spręsti įrodymų priimtinumą klausimą. Švedijoje, kur taikomas laisvo įrodymų priimtumo ir vertinimo principas, teismas gali atsisakyti priimti šalių pateiktus įrodymus, „jei jie yra nereikalingi ar akivaizdžiai turi būti negaliojantys“ (Švedijos baudžiamojo proceso kodekso, toliau – Švedijos BPK – 35 skyriaus 7 dalis). Tačiau įprastai visi įrodymai, įskaitant gautus pažeidžiant teisėtumo reikalavimus, yra ištiriami ir, priimdamas nuosprendį, teismas sprendžia, ar suteikti jiems įrodomąją galią, jei taip – kokią (Wong, 2012, p. 27–29). Įrodymų leistinumą klausimas prieš juos tiriant įprastai nėra sprendžiamas ir Lietuvoje, paliekama tai nuosprendžio priėmimo etapui. Kiek toks modelis yra pagrįstas ir ar vis dėlto nereikėtų jo keisti, remiantis kitais modeliais – ar tai būtų įrodymų pašalinimas, ar bent jau įrodymų leistinumą sprendimas prieš tiriant įrodymą teisme – atsakyti galima detaliau išanalizavus įrodymų leistinumą sprendimą Lietuvoje.

2. Lietuvoje taikomo įrodymų leistinumą sprendimo modelio įvertinimas

Lietuvoje įrodymų leistinumą sprendimo procedūra iš esmės nėra sureguliuota. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 20 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtintos principinės įrodymų leistinumą taisyklės, o BPK 20 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. Tačiau kurioje proceso stadijoje, kuriuo momentu, kokia tvarka šie du alternatyvūs subjektai sprendžia dėl duomenų laikymo (pripažinimo)³ įrodymais⁴ ir kokie yra įrodymų neleistinumą procesiniai teisiniai padariniai, iš tokio reguliavimo nėra aišku. Kiek konkrečiau situaciją dėl įrodymų neleistinumą padarinių reguliuoja BPK 160¹ straipsnio 3 dalies nuostata. Joje numatytas įpareigojimas grąžinti ar sunaikinti taikant neatidėliotinas procesines prievartos priemones paimtus ar gautus daiktus, dokumentus ir kitus duomenis, jei ikiteisminio tyrimo teisėjas nepatvirtina tokių priemonių teisėtumo. Vis dėlto, kaip ši nuostata dera su minėtomis BPK 20 straipsnio nuostatomis, nėra akivaizdu, todėl reikia detalesnės analizės⁵.

Teismų praktikoje suformuluota pozicija, kad įrodymų priimtinumą, t. y. jų sąsajumo ir leistinumą, klausimas sprendžiamas tik baigiamojoje teismo proceso stadijoje – teismui išėjus į pasitarimų kambarį priimti nuosprendį: nustatęs, kad išnagrinėti duomenys neatitinka kurio nors iš BPK 20 straipsnio 1, 3 ir 4 dalyse įtvirtintų reikalavimų, teismas turi tai motyvuotai konstatuoti, nurodyti konkrečias priežastis, dėl kurių šie duomenys neatitinka įrodymams keliamų reikalavimų, ir toliau tokių duomenų nevertinti; jeigu abejonės dėl duomenų atitikties įrodymams keliamiems reikalavimams nepasitvirtina, teismas tokias abejones turėtų paneigti, nurodydamas konkrečius motyvus, konstatuoti, kad šie duomenys yra įrodymai, juos vertinti ir arba konstatuoti, kad jais grindžiamos teismo išvados, arba atmesti, nurodant konkrečius motyvus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281/2006⁶).

³ Vyraujanti doktrina nedaro skirtumo tarp sąvokų „laikymas“ ir „pripažinimas“ (Goda *et al.*, 2011, p. 164).

⁴ Nors Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje įsitvirtinusi „duomenų, turinčių reikšmės bylai tirti ir nagrinėti“ ir „įrodymų“ skirtis, siekiant paprastumo straipsnyje kaip pagrindinė vartojama įrodymų sąvoka.

⁵ BPK 160¹ straipsnio 3 dalyje nėra kalbama nei apie teisėją, nei apie teismą, kurio žinioje yra byla, kurie pagal BK 20 straipsnio 2 dalį priima sprendimą dėl duomenų nepripažinimo įrodymais. Apie BPK 20 straipsnio 2 dalies nuostatoje įtvirtintus alternatyvius subjektus ir BPK 160¹ straipsnio 3 dalies nuostatą – trečioje straipsnio dalyje.

⁶ Ši pozicija teismų praktikoje liko nepakitusi iki šiol (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-133-942/2020; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. lapkričio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-269-719/2019 ir daugelis kitų).

Tokios pačios pozicijos laikomasi ir vyraujančioje Lietuvos teisės doktrinoje. Teigiama, kad tik rungimosi principu vykstančio teismo proceso metu galima nustatyti, jog tam tikra informacija yra patikima ir reikšminga sprendžiant bylą, kad tik toks procesas sudaro prielaidų teismui nuspręsti, kurie iš teisiama jame posėdyje ištirtų duomenų turi „įrodymų kokybę“ ir kad tik taip duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, gali virsti įrodymais (Goda *et al.*, 2011, p. 165; Goda *et al.*, 2003, p. 45–46). Nuspręsti, kurie duomenys pripažintini įrodymais, teismas turi atlikęs įrodymų tyrimą ir išklauses baigiamąsias kalbas, išėjęs į pasitarimų kambarį (Goda *et al.*, 2011, p. 180).

Taigi pagal Lietuvos teismų praktiką ir vyraujančią doktriną dėl įrodymų leistinumą sprendžiama tik juos ištyrus, teismui išėjęs į pasitarimų kambarį ir motyvuojant savo išvadas baigiamajame procesiniame sprendime (nuosprendyje). Tokios pozicijos ir teisinės praktikos pagrįstumas kelia abejonių mažiausiai dėl toliau aptariamų priežasčių.

Pirma, neatsižvelgiant į tai, ar neleistini įrodymai fiziškai pašalinami iš bylos ar ne, visose teisės sistemose įrodymų neleistinumą (draudimo, nenaudojimo, pašalinimo etc.) *esmė ir procesinė teisinė reikšmė* yra teisinis draudimas naudoti leistinumą reikalavimų neatitinkančius duomenis kaip įrodymus baudžiamajame procese, t. y. draudimas juos tirti, vertinti, jais remiantis formuoti savo vidinį įsitikinimą ir grįžti priimamą procesinį sprendimą (plačiau Juozapavičius, 2012, p. 106–107). Įrodymų tyrimo metu tirdamas, t. y. perskaitydamas, išklaudydamas, apžiūrėdamas ir pan. įrodymų leistinumą reikalavimų neatitinkančius duomenis, teismas pažeidžia šį draudimą, nes, atlikdamas šiuos įrodymų tyrimo veiksmus, jau analizuoja ir vertina tokius duomenis (jų turinį), o tai neišvengiamai formuoja teismo vidinį įsitikinimą. Taigi Lietuvos baudžiamajame procese įsitvirtinusi praktika, manytina, neatitinka neleistinų įrodymų naudojimo draudimo esmės ir procesinės teisinės reikšmės. Prieš atliekant įrodymų tyrimo veiksmus, visų pirma turėtų būti išspręstas įrodymų leistinumą (priimtinumą) klausimas, t. y. turėtų būti nuspręsta, ar teismas turi teisę juos tirti teismo nagrinėjimo metu, ar ne: nusprendęs, kad įrodymas neatitinka leistinumą reikalavimų, tokio įrodymo teismo nagrinėjimo metu teismas neturėtų tirti.

Beje, vyraujančioje doktrinoje laikomasi pozicijos, kad BPK 20 straipsnio 2 dalies nuostata įtvirtina dualią įrodymų sampratą, pagal kurią baudžiamajame procese egzistuoja dvi netapačios kategorijos – „duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti“ ir „įrodymai“. Tokia samprata siejama su rungimosi principu, teigiant, kad įrodymai atsiranda tik juos ištyrus teisme (baigus įrodymų tyrimą) (Goda *et al.*, 2011, p. 165). Neginčijant rungimosi principo reikšmės tiriant įrodymus ir sutinkant, kad būtent šio principo veikimas lemia „įrodymo kokybę“, kyla klausimų dėl būtent tokios dualios įrodymų sampratos įtvirtinimo. Kitose teisinėse sistemose procesinę teisinę reikšmę informacijai įprastai suteikia ne tai, kaip ji pavadinama, o tai, ar tam tikrai informacijai yra ar nėra užkertama kelio patekti į įrodymų tyrimą bylos nagrinėjimo teisme metu, t. y. ar egzistuoja teisinės taisyklės, draudžiančios neleistiną informaciją pateikti teisme kaip įrodymus, ir procedūra, užtikrinanti tokios informacijos nepatekimą į įrodinėjimo procesą teisme. Nesant tokios procedūros, duomenų ir įrodymų perskyros procesinė teisinė reikšmė tampa labai abejotina (palyginti Merkevičius, 2018, p. 151–153).

Antra, praktika, kai įrodymų leistinumą klausimas sprendžiamas įrodymus jau ištyrus, manytina, neatitinka ir *rungimosi* principo esmės. Baudžiamasis procesas, bent jau teisme, grindžiamas rungimosi principu arba proceso rungtyniškumu (adversarinis procesas), kurio esminė prielaida (sąlyga) yra proceso šalių – prokuroro ir kaltinamojo – lygybė. Ši lygybė apima ne tik šalių procesinį teisinį lygiateisiškumą, bet ir faktinę šalių lygybę, kuri reikalauja, kad ginčo arbitras – teismas – į bylos nagrinėjimą ateitų be jokio išankstinio nusistatymo, „švaraus proto“ (lot. *tabula rasa*), ir savo vidinį įsitikinimą formuotų tokia jame procese, kuriame tiriant įrodymus nė viena iš šalių neturi jokio išankstinio pranašumo (plačiau Merkevičius, 2009, p. 138, 156).

Proceso rungtyniškumas aiškiai atsiskleidžia, pavyzdžiui, BPK nuostatose, kuriose įtvirtinta asmenų parodymų tyrimo tvarka: liudytojai ir kiti asmenys teisme apklausiami (BPK 242 str. 1 d.) ir tik po to, esant įstatyme nustatytiems pagrindams, gali būti perskaitomi šių asmenų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu (BPK 276 str.). Tačiau daugeliu kitų atvejų BPK tokios lygybės, deja, negarantuoja. Antai, pasibaigus ikiteisminiam tyrimui, kaltinamąjį aktą prokuroras perduoda teismui kartu su „visa bylos medžiaga“ (BPK 220 str. 1 d.). Taip teismas tarsi įpareigojamas šią medžiagą ištirti, nes BPK nėra nustatyta jokios procedūros, pagal kurią, pavyzdžiui, bylos parengimo nagrinėti teisme stadijoje, būtų išsprendžiamas klausimas, ar tikrai visa byloje esanti medžiaga atitinka leistinumą reikalavimus. O jeigu įrodymus, pavyzdžiui, dokumentus ar daiktus, teismui nori pateikti gynyba, teismas pirmiausiai sprendžia, ar šie įrodymai priimtini, ir, jeigu teikiamas įrodymas neatitinka, pavyzdžiui, leistinumą reikalavimų (neaiški kilmė, nepatvirtina kopija ar kt.), teismas jo nepriima (neprieda prie bylos) (BPK 270 str. 2 d., 290 str. 1 d.). Tokiu būdu, manytina, iškreipiama proceso šalių faktinė lygybė.

Beje, atkreiptinas dėmesys į tai, kad skirtingos taisyklės taikomos įrodymams, kuriuos prokuroras pateikia ne kartu su kaltinamuoju aktu, bet vėliau, bylos nagrinėjimo teisme (įrodymų tyrimo) metu. Tokiu atveju pirmiausiai, kaip ir dėl kaltinamojo ar jo gynėjo pateiktų įrodymų, teismas sprendžia įrodymų priimtinumą klausimą ir, paaiškėjus neleistinumą lemiančioms aplinkybėms, prokuroro teikiami įrodymai gali būti nepriimami. Manytina, kad nėra įtikinamo paaiškinimo, kodėl vienodos taisyklės neturėtų būti taikomos visiems šalių pateikiamiems įrodymams, įskaitant ir tuos, kuriuos prokuroras pateikia kartu su kaltinamuoju aktu. Tam, kad prokurorui nebūtų suteikiama išankstinio pranašumo, įpareigojant teismą tirti visą, ką prokuroras pateikė su kaltinamuoju aktu, įskaitant ir galimai neleistinus įrodymus, ir nebūtų sudaroma prielaidų jais remiantis formuoti savo vidinį įsitikinimą, tokiu būdu pažeidžiant šalių faktinę lygybę, įrodymų leistinumą klausimas turėtų būti išsprendžiamas prieš juos tiriant, t. y. taikant įrodymų priimtinumą procedūrą.

Trečia, tais atvejais, kai gaunant duomenis (įrodymus) yra pažeidžiama asmens *teisė į pagarbą privačiam gyvenimui* (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 str., Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str.) ir dėl to duomenys neatitinka įrodymų leistinumą, jų tyrimas teisme (perskaitymas, išklausa ir kt.) gilina padarytą pažeidimą: vieną kartą teisė į pagarbą privačiam gyvenimui pažeidžiama gaunant duomenis (įrodymus), antrą kartą – juos viešinant teismo posėdyje. Asmens teisė į privatą gyvenimą apima asmens teisę laisvai apsispręsti, kiek ir kaip disponuoti su jo asmeniu (privačiu gyvenimu) susijusia informacija, ir asmuo turi teisę reikalauti, kad neteisėtai gauta informacija apie jo privatą gyvenimą nebūtų naudojama, viešinama ir pan. (Amelung, 1990, p. 24). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) yra konstatavęs, kad, pagal Konstituciją, *inter alia*, jos 22 straipsnį, asmens privataus gyvenimo gerbimo principas suponuoja pozityvias valstybės pareigas imtis atitinkamų priemonių siekiant užtikrinti asmens teisę į jo asmeninį ir šeimos gyvenimą, taip pat jo garbės ir orumo apsaugą; tai taikytina, be kita ko, slapta renkant informaciją apie asmenį baudžiamosios justicijos ar kitais teisėtais tikslais, taip pat panaudojant minėtą informaciją įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka (Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas). Galima teigti, kad neišsprendus įrodymų leistinumą klausimo iki jų ištyrimo teisme, nėra tinkamai užtikrinamas konstitucinis asmens privataus gyvenimo gerbimo principas.

Ketvirta, situacijos, kai tiriami visi įrodymai, įskaitant ir tuos, kurie neatitinka leistinumą reikalavimų, o vėliau šie įrodymai nėra vertinami ir nuosprendyje neaprašomi, neatitinka proceso *greitumo* ir *ekonomiškumo* principo. Tai ypač aktualu tais atvejais, kai byloje yra daug įrodymų, dėl kurių keliamas leistinumą klausimas, pavyzdžiui, daug ir ilgos trukmės garso įrašų. Antai, apylinkės teisme nagrinėtoje baudžiamojoje byloje⁷ dėl piktnaudžiavimo kilo klausimas dėl telefoninių pokalbių ir patalpų garso

⁷ Vilniaus miesto apylinkės teismas, baudžiamoji byla Nr. 1-24-1035/2019.

įrašų leistinumą. Teisiamajame posėdyje gynyba pateikė prašymą netirti šių įrašų, nes jie, gynybos vertinimu, neatitiko įrodymų leistinumą reikalavimų. Teismas atmetė šį prašymą, motyvuodamas tiek tuo, kad baudžiamojo proceso įstatymas tiesiogiai nenumato galimybės dar prieš priimant galutinį teismo sprendimą ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis pripažinti neatitinkančiais leistinumą reikalavimų ir jų netirti, tiek ir tuo, kad teismas nenustatė įrašų akivaizdaus neatitikimo įrodymų leistinumą reikalavimams⁸, ir šiuos garso įrašus tyrė – perklausė teisiamajame posėdyje. Tam buvo organizuojama 12 posėdžių, kurie vyko vienus metus ir truko apie 33 valandas⁹. Galiausiai, išnagrinėjus baudžiamąją bylą, teismo nuosprendyje, pritariant gynybos argumentams, šie jau iširti (perklausyti) garso įrašai buvo pripažinti neleistiniais ir teismas jais nuosprendyje nesirėmė¹⁰. Išspręsdus įrodymų leistinumą (teisėtumą) klausimą dar teisiamojo posėdžio pradžioje, manytina, šis procesas būtų galėjęs trukti kur kas trumpiau.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad dabartinis teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, kai įrodymų leistinumą klausimas teismo nagrinėjimo metu yra sprendžiamas jau ištyrus įrodymus, manytina, neatitinka įrodymų naudojimo neleistinumą esmės ir procesinės teisinės reikšmės, proceso rungtyniškumo (rungimosi principo), sudaro prielaidų pažeisti asmenų teisę į pagarbą privačiam gyvenimui bei nedera su proceso greitumu ir ekonomiškumu. Tai leidžia teigti, kad įrodymų leistinumą klausimas turėtų būti išspręstas iki jų ištyrimo teismo nagrinėjimo metu. Kartu tikslinga įvertinti galimus šio klausimo sprendimo būdus, įskaitant įrodymų pašalinimo instituto taikymą.

3. Įrodymų pašalinimas vs. įrodymų nenaudojimas

Viena iš galimybių pašalinti ankstesnėje straipsnio dalyje nurodytas problemas galėtų būti neleistinų įrodymų pašalinimo instituto, panašaus į taikomą Prancūzijoje ar Kroatijoje, įtvirtinimas (išplėtojimas) Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Neleistinų įrodymų pašalinimo taikant specialią procedūrą esmė yra užtikrinimas arba bent jau maksimalus siekis užtikrinti, kad bylą nagrinėjantis teismas apie neleistinus įrodymus (jų turinį) nesužinos ir tokių įrodymų turinys nepaveiks jo vidinio įsitikinimo bei priimamų sprendimų. Straipsnio autorių manymu, netaikant neleistinų įrodymų pašalinimo, šio tikslo pasiekti tampa iš esmės neįmanoma.

Teisinis reguliavimas (teisinė praktika), kai tas pats subjektas tiria ir vertina visus įrodymus, tačiau sprendimą turi grįsti tik leistiniais įrodymais, neišvengiamai kelia klausimą, ar toks subjektas yra pajėgus atsiriboti nuo neleistino įrodymo turinio taip, kad tai neturėtų reikšmės (įtakos) jo vidiniam įsitikinimui ir sprendimo rezultatui. Argumentų teigiamam atsakymui rasti sudėtinga. Toks modelis reikalauja iš teisėjo vargiai įmanomo dalyko – eliminuoti iš savo sąmonės neleistiną, bet galbūt patikimą informaciją. M. R. Damaškos žodžiais vaizdžiai tariant, „atragauti pažinimo obuolį“ (Damaška, 1997, p. 48). Empiriniai tyrimai rodo, kad žinojimas apie įrodymus, kurie turėtų būti pašalinti iš įrodinėjimo proceso, reiškia, kad teisėjas juos neišvengiamai įtrauks į sprendimo priėmimo procesą (Schünemann, 2000,

⁸ Teismo vertinimu, toks akivaizdumas būtų tada, jeigu duomenų gavimas (garso įrašų darymas) būtų be tai leidžiančios teismo nutarties arba, esant tokiai nutarčiai, būtų taikytos priemonės, apie kurias net neužsimenama teismo nutartyje. Tokio diferencijavimo pagrįstumas abejotinas. Sprendžiant dėl įrodymų leistinumą, manytina, neturi reikšmės, kiek akivaizdus yra neleistinumas – įrodymas atitinka arba ne leistinumą reikalavimus. Juo labiau kad šiuo atveju prašymas netirti įrodymų buvo grindžiamas kaip tik tuo, kad teismas nesankcionavo slaptų garso įrašymo priemonių įrengimo ir pasiklausymo asmens kabinete, taip pat jo telefoninių pokalbių pasiklausymo.

⁹ Šiuose posėdžiuose buvo ne tik perklausomi garso įrašai, bet ir tiriami kiti įrodymai – apklausiami liudytojai. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad liudytojai buvo apklausiami kartu perklausant garso įrašus, kuriuos jie turėjo paaiškinti, tokią trukmę daugiausia lėmė būtent garso įrašų tyrimas.

¹⁰ Šį teismo sprendimą patvirtino aukštesnės instancijos teismai.

p. 159–165). Net tais atvejais, kai neleistini įrodymai nėra būtini pagrįsti vieną ar kitą nustatomą faktinę aplinkybę, jie (jų turinys) neišvengiamai veikia sprendimo priėmėjo sąmonę. Reikalavimą atsiriboti nuo neleistino įrodymo turinio teisėjas Zupančič atskirojoje pritariančiojoje nuomonėje EŽTT byloje *Dvorski prieš Kroatiją* (2016) pavadino naiviu, nes nėra nieko, kas užkirstų kelią teisėjui *ex post facto* racionalizuoti savo vidinį įsitikinimą, kuris buvo paveiktas neleistinu įrodymu. Todėl teisės literatūroje apskritai keliamas tokio reikalavimo teisėjui pagrįstumo klausimas (Jackson, Summers, 2012, p. 73). Be to, toks (nerealus) reikalavimas teisėjui, kuris save suvokia ne kaip proceso teisingumo ir asmenų teisių apsaugos garantą, bet kaip materialiojo teisingumo įgyvendintoją, lemia tai, kad teisėjas, būdamas įsitikinęs dėl nusikalstamos veikos sudėties buvimo, savo sprendimo argumentacijoje sąmoningai ar nesąmoningai gali nuslėpti neleistinų įrodymų įtaką sprendimui.

Įrodymų pašalinimo instituto alternatyva galėtų būti teisinis modelis, kai įrodymų leistinumų klausimas yra sprendžiamas prieš tiriant įrodymus teismo nagrinėjimo metu, t. y. įrodymų leistinumą patikrina bylą iš esmės nagrinėjantis teismas. Vis dėlto, manytina, kad toks modelis nurodytų problemų nepašalina. Taikant šį modelį, bylą nagrinėjantis teismas *ex officio* ar proceso dalyvių prašymu išsprendęs įrodymų leistinumų klausimą ir nutaręs, kad įrodymas neatitinka leistinumų reikalavimų, toliau jo netiria, kas, minėta, reiškia ir teisinį draudimą teismui sužinoti neleistino įrodymo turinį jį perskaitant, peržiūrint ir pan. Tačiau jeigu neleistinas įrodymas nėra fiziškai pašalinamas iš bylos, nėra jokių techninių kliūčių teismui jį perskaityti *in camera*. Teismas tai darys ar ne iš esmės paliekama teisėjo sąžinei ir teisei sąmonei. Tokia situacija teismą neišvengiamai veda į vidinio konflikto situaciją, ko teisingumo vykdymo procese, manytina, iš principo neturėtų būti.

Maža to, nėra jokių techninių kliūčių ištirti įrodymą dar iki teisiamojo posėdžio pradžios. Sistemiskai aiškinant BPK normas, įrodymų tyrimo vieta yra bylos teisminis nagrinėjimas (teisiamasis posėdis, įrodymų tyrimo dalis) (BPK 242 str., XXI skyrius) ir teismas į bylos nagrinėjimą *ex iure* turėtų ateiti neištyręs įrodymų. Tačiau praktikoje, manytina, netinkamai suprantant efektyvią baudžiamąją justiciją ir konstitucinį imperatyvą būti aktyviam procese, teismas neretai ateina „pasiruošęs“ bylai, t. y. jau perskaitęs visus apklausų protokolus (nors BPK 276 str. nustatyta, kad tik įrodymų tyrimo metu ir tik šiame straipsnyje nustatytais atvejais gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai), kitus dokumentus, perklausęs ir peržiūrėjęs įrašus ir kt. Tokios teisinės ir techninės prielaidos, kaip ir pati praktika, taip pat nedera su aptartu proceso rungtyniškumu.

Taigi, tam, kad įrodymų leistinumų sprendimas nesudarytų prielaidų pažeisti šalių lygybę ir iškreipti proceso rungtyniškumą, o iš teismo nebūtų reikalaujama neįmanomo (pamiršti tai, ką sužinojo) ar elgtis neteisėtai (faktiškai naudojant neleistinus įrodymus), įrodymų leistinumų klausimas turėtų būti sprendžiamas ne tik prieš juos tiriant, bet ir taikant neleistinų įrodymų pašalinimą.

Šiame kontekste reikia pažymėti, kad teisės literatūroje galima rasti nuomonę, jog įrodymų neleistinumų procesinių teisinių padarinių skirtumai anglosaksų ir kontinentinės teisės teisinėse tradicijose yra nulemti skirtingo požiūrio į baudžiamąjį proceso tikslą – tiesos nustatymą. Teigiama, kad, kontinentinės teisės tradicijos požiūriu, svarbiausia nustatyti materialiąją tiesą, o bendrosios teisės tradicijoje akcentuojama procedūrinė (formalioji) tiesa, kylanti iš šalių rungimosi (Weigend, 2003, p. 168). Tačiau toks materialiosios ir formaliosios tiesų supriešinimas, tarsi materialioji tiesa yra geresnė, teisingesnė, labiau atitinkanti istorinę ar dar kartais vadinamą objektyvią tiesą negu formalioji tiesa, manytina, yra iš esmės ydingas.

Įrodymų priimtinumo taisyklės bendrojoje teisėje pirmiausiai buvo kuriamos siekiant užtikrinti geresnes prielaidas tiesai nustatyti. Pašalindamas tokius įrodymus kaip parodymai iš nuogirdų (angl. *hearsay*), teisėjas atlieka „filtravimo“ funkciją, taip sukurdamas geresnes sąlygas prisiekusiesiems koncentruotis į tai, kas iš tiesų svarbu konkrečioje byloje, ir apsaugodamas juos nuo menkos vertės

įrodymų galimo poveikio išankstiniam nusistatymui (angl. *prejudicial effect*) (Roberts, Zuckerman, 2004, p. 67–69)¹¹. O kontinentinėje teisėje, nesant tokio „filtro“, teisėjui gali būti pateikta (pvz., su kaltinamuoju aktu) pati įvairiausia informacija, dalis kurios gali būti visiškai nepatikima dėl neaiškios kilmės (pvz., pareigūno, kuris nematė įvykio, parodymai pagal asmenų, kuriems suteiktas anonimiškumas, niekur procese neužfiksuotus parodymus), iš įstatyme nenumatyto šaltinio (pvz., pareigūnų pažymos su komentarais apie užfiksuotus pokalbius) ir pan., tikintis, kad profesionalus teisėjas atsiribos nuo tokios informacijos. Tačiau, kaip minėta ankstesnėje straipsnio dalyje, klausimas, kiek realiai teisėjas sugeba atsiriboti nuo tokios informacijos, išlieka diskusinis.

Visgi analizuojamu aspektu svarbiausia yra tai, kad tiek anglosaksų, tiek kontinentinėje tradicijoje įrodymų neleistinumas – tiek pašalinimas, tiek draudimas juos naudoti – reiškia, kad tokiais (neleistiniais) įrodymais teismas neturi remtis nustatydamas tiesą ir priimdamas sprendimą. Taigi tiek pagal vieną, tiek kitą teisės tradiciją tiesos nustatymas įrodymų neleistinumo procesinių teisinių padarinių požiūriu yra vienodai ribojamas, todėl skirtingos tiesos sampratos ir prioriteto materialiajai tiesai teikimas savaime neturėtų tapti pagrindu netaikyti pašalinimo procedūros.

Kita vertus, tiesos (kad ir kaip ją apibūdintume ar kokią reikšmę jai suteiktume) nustatymas baudžiamajame procese ne tik yra ribotas dėl pačių įvairiausių priežasčių (žmogaus psichofiziologinio ribotumo, techninių galimybių nebuvimo etc.), bet tai ir nėra absoliuti vertybė, nes tiesa baudžiamajame procese negali būti nustatinėjama bet kokia kaina (Eisenberg, 2015, p. 121; Goda, 2014, p. 201; Roxin, Schünemann, 2014, p. 169). Tiesos nustatymo baudžiamajame procese teisinės ribos apibrėžia visų pirma įrodymų rinkimo leistinumas. Bendriausiu požiūriu, nustatydamas proceso veiksmų atlikimo pagrindus, sąlygas ir tvarką, įstatymų leidėjas nustato teisinės ribas, kurias dėl konstitucinio teisėtumo, o kartu ir teisinės valstybės principo, teisėsaugos institucijoms draudžiama peržengti (Juozapavičius, 2012, p. 104). Pavyzdžiui, kad ir kaip pareigūnui atrodytų svarbu tiriant nesunkų sveikatos sutrikdymą (BK 140 str. 1 d.) ar paprastą vagystę (BK 178 str. 1 d.), kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją (klausytis pokalbių, skaityti žinutes ir t. t.), įstatymų leidėjas tokį veiksmą draudžia, nes šios nusikalstamos veikos nepatenka į BPK 154 straipsnyje nustatytą veikų sąrašą. Šis draudimas reiškia ir tiesos baudžiamajame procese nustatymo ribas, nes įrodinėjimo priemonė, kuri galbūt galėtų padėti nustatyti vieną ar kitą reikšmingą faktinę aplinkybę, teisėsaugos institucijoms tampa neprieinama. Ribas tiesai nustatyti neabejotinai lemia ir, pavyzdžiui, procesinės taisyklės dėl atvejų, kada asmuo negali būti apklausiamas kaip liudytojas (BPK 80 str.). Tokią pačią reikšmę turi ir įrodymų naudojimo neleistinumas¹² – jeigu įrodymas neatitinka įrodymų leistinumo reikalavimų, juo, nepaisant to, kad jis galbūt gali padėti patikimai nustatyti vieną ar kitą reikšmingą faktinę aplinkybę ir prisidėti prie tiesos nustatymo, draudžiama naudotis. Taigi tiek įrodymų rinkimo leistinumas, tiek įrodymų naudojimo neleistinumas yra legitimios, teisinėje valstybėje priimtinos ir pateisinamos tiesos baudžiamajame procese nustatymo teisinės ribos (Eisenberg, 2015, p. 121; Jackson, Summers, 2012, p. 70).

Tiesos baudžiamajame procese nustatymo ribojimas taikant įrodymų leistinumo institutą nepažeigia ir teismo laisvo įrodymų vertinimo principo. Šis principas, kuris po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos anksčiau ar vėliau buvo įtvirtintas visuose Vakarų Europos kontinentinės teisės tradicijos valstybių baudžiamajame proceso įstatymuose ir laikomas didele pasitikėjimo teisėjais išraiška bei vienu iš pamatinių modernaus baudžiamajame proceso (įrodymų teisės) principų, nereiškia, kad teismas yra laisvas su įrodymais elgtis „bet kaip“ (Dallmeyer, 2002, p. 181; Eisenberg, 2015, p. 41–59; Pfeiffer,

¹¹ Pagrindinė įrodymų pašalinimo taisyklė („taisyklių taisyklė“), išlikusi iki šių dienų, apibrėžiama formule PE > PV (*Probative value > Prejudicial effect*) – galimas poveikis išankstiniam nusistatymui nusveria įrodymų įrodomąją vertę (Roberts, Zuckerman, 2004, p. 97).

¹² Apie įrodymų leistinumo elementus – įrodymų rinkimo leistinumą ir įrodymų naudojimo neleistinumą – plačiau Juozapavičius, 2012, 97–119.

2005, p. 9). Kartu su formaliosios įrodymų teisės (teorijos) atsisakymu ir laisvo įrodymų vertinimo principo įtvirtinimu įrodinėjimo procesas nebuvo deformalizuotas. Atvirkščiai, vis daugiau dėmesio pradėta skirti įrodymų rinkimo taisyklėms įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatymuose. Jomis siekta ne tik sureguliuoti, nukreipti įrodinėjimo procesą, užtikrinant įrodymų kokybę (patikimumą, tikrumą), bet ir užkirsti kelią valstybės valdžiai piktnaudžiauti, įtvirtinant tam tikrų teisinių vertybių (teisių, laisvių, teisėtų interesų) apsaugą (Dallmeyer, 2002, p. 36). Todėl šiuolaikiniame baudžiamajame procese tiek įrodymų rinkimo leistinumai, tiek įrodymų naudojimo neleistinumai yra ne tik tiesos nustatymo, bet ir laisvo įrodymų vertinimo principo teisinės ribos¹³.

Teisinėje valstybėje siekis nustatyti materialiąją tiesą taip pat neturėtų būti priešingas su asmens teisių apsauga. Baudžiamosios justicijos efektyvumas (funkcionalus pajėgumas) (vok. *effektive (funktionstüchtige) Strafrechtspflege*), nors ir itin reikšmingas teisinės valstybės sąrangos reikalavimas, negali būti matuojamas vien materialiuoju teisingumu. Teisinėje valstybėje efektyvi baudžiamoji justicija yra tik tokia, kuri kiek įmanoma sėkmingai nustato tiesą baudžiamajame procese ir kartu kiek įmanoma veiksmingai saugo proceso dalyvių, taip pat asmenų, kurie vienaip ar kitaip susiję su baudžiamuoju procesu, teises ir teisėtų interesus (Dallmeyer, 2002, p. 135, 154; Rzepka, 2000, p. 135; Kunig, 1986, p. 443). Draudimas naudoti neleistinus įrodymus neabejotinai yra sąžiningo (teisingo) proceso elementas (Thommen, 2014, p. 8; taip pat, pvz., EŽTT sprendimas byloje *Ibrahimov ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 2016, 274 punktą), todėl jo priešinimas su tiesos nustatymu iš esmės reikštų tiesos ir proceso sąžiningumo (teisingumo) supriešinimą, o tiksliau – proceso sąžiningumo (teisingumo) paaukojimą dėl tiesos. Teisinėje valstybėje, kurioje kiekvienam baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui užtikrinamas sąžiningas (teisingas) procesas, toks supriešinimas, manytina, yra nepriimtinas. Tai patvirtina ir oficialioji konstitucinė doktrina. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas asmens teisės į tinkamą teismo procesą principas, kurio laikymasis yra būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą (Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas).

Taigi galima teigti, kad neleistinų įrodymų pašalinimas ne prieštarauja, o, atvirkščiai, visiškai dera su teisinės valstybės principu ir iš jo kildinamais baudžiamojo proceso imperatyvais – materialiosios tiesos nustatymo, laisvo įrodymų vertinimo, efektyvios baudžiamosios justicijos ir kt.

4. Teisinės prielaidos įrodymų pašalinimui įtvirtinti Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje ir galimas pašalinimo modelis

Svarstant, ar Lietuvoje reikėtų taikyti neleistinų įrodymų pašalinimą, ar ne, tikslinga pažymėti, kad šio instituto elementai Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje iš esmės jau įtvirtinti. Pagal BPK 160¹ straipsnio 3 dalį, jeigu negauta procesinės prievartos priemonės taikymo (neatidėliotinu atveju) teisėtumą patvirtinanti nutartis, kratos ar poėmio metu paimti daiktai, vertybės ir dokumentai grąžinami asmenims, iš kurių jie paimti, o kitomis procesinėmis prievartos priemonėmis gauti duomenys *sunaikinami*; tai atliekama pasibaigus šio straipsnio 1 dalyje nustatytam trijų dienų terminui arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties apskundimo terminui, o kai ši nutartis apskūsta, – priėmus aukštesniojo teismo sprendimą; šiais atvejais procesinių prievartos priemonių taikymo rezultatais tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamojo ar kaltinamojo kaltumą pagrindžiančiais duomenimis. Kaip matyti, tokiu atveju, nors ir netiesiogiai (tikrinamas įrodymų rinkimo leistinumai) iš esmės įrodymų pašalinimo klausimą išsprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas. Šis klausimas sprendžiamas *ex officio* – ikiteisminio

¹³ Laisvo įrodymų vertinimo principą riboja ne tik įrodymų leistinumai, bet ir kiti veiksniai – logika, mokslo šakų taisyklės ir kt. (plačiau Merkevičius, 2009, p. 155).

tyrimo teisėjui tvirtinant procesinės prievartos priemonių taikymo teisėtumą. Šiame įrodymų leistinumą sprendimo procese gali dalyvauti ir proceso dalyvis, tiesa, ribotai – tik skundžiant ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį (BPK 160¹ str. 1 d.), kas paprastai būna pasibaigus ikiteisminiam tyrimui ir proceso dalyviams turint teisę susipažinti su visa bylos medžiaga.

Iš esmės pozityviai vertinant neleistinių įrodymų pašalinimo įtvirtinimą BPK 160¹ straipsnyje, kartu pažymėtina, kad toks teisinis reguliavimas yra ne be trūkumų.

Pirma, nėra pakankamo procesinio-loginio pagrindimo, kodėl neleistinių įrodymų pašalinimo procedūra turėtų būti taikoma tik tiems įrodymams, kurie surinkti neatidėliotinu atveju taikant tik tam tikras procesines prievartos priemones, o ne visiems įrodymams. Manytina, kad neleistinių įrodymų pašalinimo procedūra turėtų būti nuosekliai taikoma visiems įrodymams. Tai reiškia, be kita ko, kad ikiteisminio tyrimo metu sužinoję apie neleistiną įrodymą, proceso dalyviai turėtų turėti galimybę inicijuoti įrodymo neleistinumą, įskaitant įrodymų pašalinimo, klausimo sprendimą.

Analizuojamos temos kontekste svarbu tai, kad įrodymų leistinumą reikalavimai aktualūs visiems baudžiamajame procese renkamiems duomenims (įrodymams). Atitinkamai, įrodymų neleistinumą procesiniai teisiniai padariniai – draudimas naudoti neleistinus įrodymus – taikytini ne tik bylą nagrinėjančiam teismui, bet ir ikiteisminio tyrimo teisėjui ar prokurorui (Jäger, 2003, p. 243 ir toliau; Lebedev *et al.*, 2003, p. 172; Lupinskaia *et al.*, 2005, p. 235; Nagel, 1998, p. 189). Tai yra ikiteisminio tyrimo teisėjui ir prokurorui turėtų būti draudžiama naudoti neleistinus įrodymus priimant procesinius sprendimus, kuriems pagrįsti turi būti nurodomi įrodymai, pavyzdžiui, skiriant suėmimą ar kitą kardomąją priemonę (BPK 125 str. 1 d. 3 p.), rengiant pareiškimą dėl baudžiamosios bylos užbaigimo baudžiamuoju įsakymu (BPK 419 str. 1 d. 4 p.) ar surašant kaltinamąjį aktą (BPK 219 str. 4 p.). Todėl ir įrodymų leistinumą sprendimo (ir neleistinių įrodymų pašalinimo) procedūra turėtų būti taikoma tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu renkamiems duomenims (įrodymams). Tai, be kita ko, galėtų suteikti realią teisinę reikšmę ir Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje taikomam įrodymų sampratos dualumui – duomenys, kurie dėl neatitikties leistinumą reikalavimams yra *de iure* ir *de facto* pašalinami iš įrodinėjimo proceso, nėra įrodymai.

Antra, teisinis reguliavimas, pagal kurį, neleistini įrodymai yra sunaikinami, manytina, yra netinkamas. Toks reguliavimas iš esmės atima galimybę patikrinti įrodymų leistinumą sprendimo teisingumą (įrodymų pašalinimo teisėtumą ir pagrįstumą). Patikrinimo dalyko – sunaikintų duomenų – neįmanoma atkurti, todėl, pavyzdžiui, kasaciniam teismui peržiūrėjus ikiteisminio tyrimo teisėjo ar aukštesniojo teismo sprendimą nepatvirtinti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumo ir kitaip išspręsdus įrodymų leistinumą klausimą (nusprendus, kad įrodymas yra leistinas), toks rezultatas neturėtų jokios procesinės reikšmės – apie sunaikintų įrodymų turinį nebūtų sužinota, jie nebūtų naudojami baudžiamajame procese. Neleistinai pripažinti įrodymai, manytina, neturėtų būti sunaikinami, o, kaip įprasta kitose valstybėse, užantspauduojami ir laikomi atskirai nuo bylos.

Pažymėtina, kad teisinės prielaidas šalinti duomenis (įrodymus) ikiteisminio tyrimo metu sudaro ne tik BPK 160¹ straipsnio 3 dalyje, bet ir BPK 20 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas reguliavimas. BPK 20 straipsnio 2 dalyje išskiriami du subjektai, kuriems įstatymų leidėjas suteikia teisę spręsti dėl įrodymų leistinumą – „teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla“. Kadangi teismas, kurio žinioje yra byla, yra teisėjas ar teisėjų kolegija, kuriai yra perduota byla (BPK 123 str. 6 d., 127 str. 1 d., 131¹ str. 2 d., 132 str. 4 d., 151 str. 6 d., 157 str. 4 d., 173 str. 3 d.), sistemaiškai aiškinant, BPK 20 straipsnio 2 dalyje nurodytas subjektas „teisėjas“ yra ne teisėjas ar teisėjų kolegija, kuriai perduota byla, o kitas, ne teismo nagrinėjimo stadijos subjektas – ikiteisminio tyrimo teisėjas¹⁴. Toks reguliavimas visiškai

¹⁴ Ikiteisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo *teisėjas*, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus bei priimti sprendimus (BPK 19 str.).

kai dera su ikiteisminio tyrimo teisėjo priederme užtikrinti ikiteisminio tyrimo, įskaitant ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriais renkami įrodymai, teisėtumą (Kukaitis 2009, p. 120; Merkevičius, Meška, 2012, p. 494–499).

Neleistinų įrodymų šalinimas ikiteisminio tyrimo metu galėtų vykti dvejopai. Pirma, ikiteisminio tyrimo metu neleistiną įrodymą prokuroras turėtų šalinti *ex officio* arba pagal įtariamojo, jo gynėjo ar kito proceso dalyvio prašymą nedelsdamas, kai paaiškėja įrodymo neleistinumo pagrindai; nesutikus pašalinti įrodymo, prokuroro sprendimas (nutarimas) galėtų būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, pastarojo nutartis – apygardos teismui BPK X dalies tvarka. Antra, paskelbus apie ikiteisminio tyrimo pabaigą (BPK 218 str. 1 d.), proceso dalyviai, susipažinę su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga, galėtų pateikti prašymą dėl neleistinų įrodymų pašalinimo; nesutikus pašalinti įrodymo, prokuroro sprendimas (nutarimas) galėtų būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, pastarojo nutartis – apygardos teismui BPK X dalies tvarka; šio klausimo sprendimas (įskaitant skundimą) sustabdytų sprendimo dėl ikiteisminio tyrimo pabaigos priėmimą (kaltinamojo akto surašymą); priėmus sprendimą pašalinti neleistiną įrodymą (įsiteisėjus teismo nutarčiai dėl įrodymų leistinumą), neleistiniais pripažinti įrodymai turėtų būti išimti iš ikiteisminio tyrimo medžiagos (užantspauduoti ir laikomi atskirai nuo ikiteisminio tyrimo medžiagos) ir teismui kartu su kaltinamuoju aktu neperduodami.

Įrodymų leistinumą klausimas gali kilti ne ikiteisminio tyrimo metu, o vėliau, kai byla jau perduota ar nagrinėjama teisme. Tai gali būti atvejai, kai ikiteisminio tyrimo metu surinktų įrodymų neleistinumo pagrindai paaiškėja vėliau, byla jau nagrinėjant teisme; arba teismui sprendžiant dėl proceso dalyvių prašymų pateikti naujus įrodymus; arba pačiam teismui renkant naujus įrodymus. Bylos nagrinėjimo teisme metu įrodymų leistinumą klausimą teismas turėtų spręsti ir šalinti neleistinus įrodymus *ex officio* arba pagal proceso dalyvių prašymą. Bet kuriuo atveju, iškilus klausimui dėl įrodymo leistinumą, jis turėtų būti išspręstas prieš įrodymą tiriant (perskaitant, perklausant, peržiūrint etc.). Nusprendus, kad įrodymas neatitinka leistinumą reikalavimų, toks įrodymas turėtų būti nepriimamas ir grąžinamas jį pateikusiam proceso dalyviui, arba, jeigu jau yra byloje, išimamas iš bylos, užantspauduojamas ir laikomas atskirai nuo bylos. Įrodymų pašalinimo teisėtumo patikrinimas, neatsižvelgiant į tai, kurioje stadijoje įrodymai buvo pašalinti, galėtų būti apeliacijos ir kasacijos dalyku.

Svarstant apie galimą įrodymų pašalinimo modelį pažymėtina, kad nuomone, jog įrodymų pašalinimo procedūros (taip, kaip ji suprantama Prancūzijos teisėje, taikant *nullité* institutą) taikymas tam tikrais atvejais būtų prasmingas ir Lietuvoje, yra išsakęs ir G. Goda. Tačiau, šio autoriaus vertinimu, dėl to daryti BPK pataisas vargu ar būtų tikslinga, nes atskiro proceso etapo – galimybės prieš teismo posėdį bylinėtis dėl įrodymų leistinumą – įtvirtinimas dažnai „taptų instrumentu vilkinti procesą, o šio etapo metu priimti sprendimai neabejotinai būtų kvestionuojami viso tolesnio proceso metu“ (Goda, 2014, p. 206).

Šio straipsnio autorių manymu, tai, kad priimami sprendimai būtų kvestionuojami proceso metu, neturėtų būti pagrindu netaikyti įrodymų pašalinimo. Juk įrodymų leistinumą sprendimas gali būti kvestionuojamas ir dabar, o, pavyzdžiui, kasaciniam teismui nusprendus, kad žemesni teismai neteisingai išsprendė kai kurių įrodymų leistinumą klausimą, byla gali būti grąžinta žemesnei instancijai nagrinėti iš naujo, ir tai nelaikoma vilkinimu. Gali būti kaip tik priešingai – pirmiau tekste minėtas teismų praktikos pavyzdys rodo, jog procesas ilgai truko dėl to, kad teismas daug laiko skyrė tirti įrodymams, kuriuos po to pats pripažino neleistiniais. O įrodymų leistinumą (priimtinumą) „filtrą“ turėtų aiškia procedūra, kuri neleistų vilkinti proceso. Be to, abejotina, ar šia procesine priemone būtų masiškai naudojama – Kroatijoje atlikto tyrimo medžiaga, pavyzdžiui, parodė, kad įrodymų teisėtumą klausimai kyla iki 10 proc. bylų (Karas *et. al.*, 2020, p. 23).

Kad ir kaip būtų, tokia procedūra, net jeigu konkrečiame procese ir lemtų papildomas laiko sąnaudas, manytina, yra pateisinama siekiant anksčiau aptartų tikslų – realiai įgyvendinti neleistinų įrodymų

naudojimo draudimą, užtikrinti proceso rungtyniškumą ir kt. Be to, įrodymų pašalinimo procedūros įtvirtinimas turėtų ir kitų teigiamų padarinių, pavyzdžiui, sudarytų prielaidų nuosekliau plėtoti įrodymų (ne)leistinumo sampratą ir kriterijus.

Išvados

1. Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje įsitvirtinusi teisinė praktika, pagal kurią įrodymų leistinumo klausimą sprendžia byla nagrinėjantis teismas po to, kai juos ištiria teisiamajamė posėdyje, išklauso baigiamąsias kalbas ir išėina į pasitarimų kambarį, neatitinka įrodymų leistinumo instituto esmės ir procesinės teisinės reikšmės, rungimosi principo, gali lemti teisės į pagarbą privačiam gyvenimui pažeidimą, o tam tikrais atvejais – ir kenkti proceso greiėumui ir ekonomiškumui.
2. Europoje taikomi skirtingi procesiniai teisiniai įrodymų leistinumo klausimo sprendimo modeliai, tačiau įrodymų leistinumo esmė, rungimosi principą, proceso sąžiningumą ir apskritai teisinės valstybės principą geriausiai atitinka neleistinų įrodymų pašalinimo modelis, kuri leidžia užtikrinti, kad neleistinų įrodymų turinys netaptų žinomas byla nagrinėjančiam teismui ir neturėtų įtakos teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi.
3. Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme yra nustatytos teisinės prielaidos taikyti neleistinų įrodymų pašalinimo modelį (BPK 20 str. 2 d., 160¹ str. 3 d.). Plėtojant šį modelį, ikiteisminio tyrimo metu įrodymų pašalinimas turėtų būti taikomas ne tik tiems įrodymams, kurie surinkti neatidėliotinu atveju taikant tik tam tikras procesines prievartos priemones (160¹ str. 3 d.), bet visiems įrodymams, surinktiems ikiteisminio tyrimo metu, neleistinus įrodymus ne naikinant, o užantspauduojant ir laikant atskirai nuo ikiteisminio tyrimo medžiagos.
4. Vykstant ikiteisminiam tyrimui šalinti neleistinus įrodymus turėtų prokuroras *ex officio* arba pagal proceso dalyvių prašymus. Taip pat turėtų būti įtvirtinta galimybė proceso dalyviams teikti tokius prašymus paskelbus apie ikiteisminio tyrimo pabaigą ir susipažinus su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga. Prokurorui nesutikus pašalinti įrodymo, jo sprendimas (nutarimas) galėtų būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, pastarojo nutartis – apygardos teismui BPK X dalies tvarka. Sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pabaigos turėtų būti priimtas ir kaltinamasis aktas surašomas tik išsprendus įrodymų leistinumo klausimą, įskaitant apskundimo procedūrą. Neleistinai pripažinti įrodymai turėtų būti išimti iš ikiteisminio tyrimo medžiagos (užantspauduoti ir laikomi atskirai nuo ikiteisminio tyrimo medžiagos), ir teismui kartu su kaltinamuoju aktu neperduodami. Neleistinai (pašalintais) įrodymais negalėtų būti grindžiamas joks procesinis veiksmas ar sprendimas tiek ikiteisminio tyrimo metu (pvz., suėmimas, kaltinamasis aktas), tiek teismo nagrinėjimo metu.
5. Bylos nagrinėjimo teisme metu įrodymų leistinumo klausimą teismas turėtų spręsti ir šalinti neleistinus įrodymus *ex officio* arba pagal proceso dalyvių prašymą. Bet kuriuo atveju, iškilus klausimui dėl įrodymo leistinumo, jis turi būti išspręstas prieš įrodymą tiriant (perskaitant, perklausant, peržiūrint etc.). Nusprendus, kad įrodymas neatitinka leistinumo reikalavimų, toks įrodymas turėtų būti nepriimamas ir gražinamas jį pateikusiam proceso dalyviui, arba, jeigu jau yra byloje, išimamas iš bylos, užantspauduojamas ir laikomas atskirai nuo bylos. Įrodymų pašalinimo teisėtumo patikrinimas, neatsižvelgiant į tai, kurioje stadijoje įrodymai buvo pašalinti, galėtų būti apeliacijos ir kasacijos dalyku.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

Europos Taryba

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 (1950). *Valstybės žinios*, 2011, 156-7390.

Europos Sąjunga

Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. *OL C 202*, 2016, p. 1.

2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu. *OL L 294*, p. 1.

2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo. *OL L 65*, p. 1.

Lietuvos Respublikos nacionaliniai teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.

Užsienio valstybių nacionaliniai teisės aktai

Code de procédure pénale (1958). *Le journal officiel*, 58-1296. <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGI-TEXT000006071154/>.

Croatia's Constitution (1991). *Official Gazette*, 56/90.

Néos Kódikas Poinikís Dikonomías (2019). *Epísimi efimerída*, A 95/11-6-2019.

Swedish Code of Judicial Procedure (1942). *SFS 1942:740*.

Zakon o kaznenom postupku (1997). *Narodne novine*, 110/1997.

Specialioji literatūra

Amelung, K. (1990). *Informationsbeherrschungsrechte im Strafprozeß. Dogmatische Grundlagen individualrechtlicher Beweisverbote*. Berlin: Duncker & Humblot.

Dallmeyer, J. (2002). *Beweisführung im Strengbeweisverfahren: Die Beweisbefugnisse als Voraussetzungen der Wahrheitsforschung im Strafprozess*. Frankfurt am Main: Verlag Bad Vilbel.

Damaška, M. R. (1997). *Evidence Law Adrift*. Yale: Yale University Press.

Eisenberg, U. (2015). *Beweisrecht der StPO: Spezialkommentar. 9. Aufl.* München: C. H. Beck Verlag.

Giannouloupoulos, D. (2007). The Exclusion of Improperly Obtained Evidence in Greece: Putting Constitutional Rights First. *International Journal of Evidence and Proof*, 11(3), 181–212. <https://doi.org/10.1350%2Fijep.2007.11.3.181>

Giannouloupoulos, D. (2019). *Improperly Obtained Evidence in Anglo-American and Continental Law*. Oxford: Hart Publishing.

Goda, G. (2014). *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius: Registrų centras.

Goda, G. ir kt. (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Antras leidimas. Vilnius: Registrų centras.

Huber, B. (1999). Ermittlungsmethoden und Beweisverbote im englischen Strafprozeßrecht. Iš: Höpfel, F. and Huber, B. (sud.) (1999) *Beweisverbote in Ländern der EU und vergleichbaren Rechtsordnungen: europäisches Kolloquium, Wien, 18–20. September 1997*. Freiburg: Edition Iuscrim.

Jackson, J. D., Summers S. J. (2012). *Internationalisation of Criminal Evidence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jäger, Ch. (2003). Beweisverwertung und Beweisverwertungsverbote im Strafprozess. München: C. H. Beck Verlag.

Juozapavičius, A. (2012). Įrodymų leistinum Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje: alternatyvios sampratos pagrindai. Iš: Juodkaitė-Granskienė, G., Gorbatkov, A. (sud.) (2012). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras, 97–119.

Karas, E. I., Buric, Z., Martinić, A. (2020). *Rights in Evidentiary Proceedings*. Zagreb: Hrvatski Pravni Centar.

Karas, Ž. (2020). The Role of National Systems in the Admissibility of EPPO Evidence with an Emphasis on Croatia. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 27, 359–386.

Kühne, H. (2015). *Strafprozessrecht. Eine systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrechts*. 9. Aufl. Heidelberg, C. F. Müller Verlag.

Lebedev, V. M. ir kt. (2003). *Nauchno-praktičeskii kommentarii k Ugolovno-processual'namu kodeksu Rossijskoi Federacii*. Moskva: Iurait.

- Lupinskaia, P. A. et al. (2005). *Ugolovno-protsessualnoe pravo Rossiiskoi Federacii*: uchebnik. Moskva: Iuridicheskoe izdatel'jstvo Norma.
- Macula, L. (2019). The Potential to Secure a Fair Trial Through Evidence Exclusion: A Swiss Perspective. Iš: Gless, S. and Richter T. (sud.) *Do Exclusionary Rules Ensure a Fair Trial?* (2019) Springer, Cham [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12520-2> [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.].
- Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamoji proceso enciklopedija*. 1 knyga. Vilnius: Registrų centras.
- Merkevičius, R. (2009). Baudžiamoji proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: Ancelis, P. ir kt. (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai* (2009). Vilnius: Industrus, 135–173.
- Merkevičius, R., Meška, A. (2012). Ikitiesminio tyrimo teisėjo konstitucinės kompetencijos ribos. Iš: Švedas, G. (red.) (2012). *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum profesoriui J. Prapiesčiui*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 482–516.
- Nagel, M. (1998). *Verwertung und Verwertungsverbote im Strafverfahren – die Frage nach dem verfahrenslimitierenden Wirkungsgehalt von Verwertungsverboten aus Strafprozessualer Sicht*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Nijober, J. F. (1999). Methods of Investigation and Exclusion of Evidence – a Comparative and Interdisciplinary Perspective. Iš: Höpfel, F. and Huber, B. (sud.) (1999) *Beweisverbote in Ländern der EU und vergleichbaren Rechtsordnungen: europäisches Kolloquium, Wien, 18–20. September 1997*. Freiburg: Edition Iuscrim.
- Pfeiffer, G. (sud.) (2005). *Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz*. München: C. H. Beck Verlag.
- Roberts, P., Zuckerman, A. (2004). *Criminal Evidence*. Oxford: Oxford University Press.
- Roxin, C., Schünemann, B. (2014). *Strafverfahrensrecht*. 28. Aufl. München: C. H. Beck Verlag.
- Rzepka, D. (2000). *Zur Fairness im deutschen Strafverfahren*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Schünemann, B. (2000). Der Richter im Strafverfahren als manipulierter Dritter? Zur empirischen Bestätigung von Perseveranz- und Schulterchlusseffekt. *Strafverteidiger*, 3, 159–165.
- Thommen, M. (2014). Gerechtigkeit und Wahrheit im modernen Strafprozess [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.ius.uzh.ch/dam/jcr:fffff-cf62-9b13-0000-00001f2ae9b7/Thommen_Marc_Gerechtigkeit_und_Wahrheit_im_modernen_Strafprozess_recht_2014.pdf [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.].
- Turner, J. I., Weigend, T. (2019). The Purposes and Functions of Exclusionary Rules: A Comparative Overview. Iš: Gless, S. and Richter T. (sud.) *Do Exclusionary Rules Ensure a Fair Trial?* (2019) Springer, Cham. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12520-2> [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.].
- Weigend, T. (2003). Is the Criminal Process about Truth: A German Perspective. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 26(1), 157–174.
- Wong, Ch. (2012). Overview of Swedish Criminal Procedure. From the Selected Works of Christoffer Wong. Prieiga per internetą: https://www.congreso.es/docu/docum/ddocum/dosieres/sleg/legislatura_10/spl_85/pdfs/24.pdf [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.].

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismas

- Čwik prieš Lenkiją* [EŽTT], Nr. 31454/10, [2020-11-05]. ECLI:CE:ECHR:2020:1105JUD003145410.
- Dvorski prieš Kroatiją* [EŽTT], Nr. 25703/11, [2015-10-20]. ECLI:CE:ECHR:2015:1020JUD002570311.
- Gäfgen prieš Vokietiją* [EŽTT], Nr. 22978/05, [2010-01-01]. ECLI:CE:ECHR:2010:0601JUD002297805.
- Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08 et al., [2014-12-16]. ECLI:CE:EC HR:2016:0913JUD005054108.
- Ramanauskas prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 74420/01, [2008-02-05]. ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001.

Lietuvos Respublikos teismai

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 119-6005.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas. *TAR*, 06411.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281/2006.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2019 m. lapkričio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-269-719/2019.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-133-942/2020.

Procedural Aspects of Admissibility of Evidence in Criminal Proceedings

Audrius Juozapavičius

(Vilnius University)

Erika Leonaitė

(Vilnius University)

S u m m a r y

In Lithuania, the procedure for deciding the admissibility of evidence is, in principle, not regulated. According to the case law and the prevailing doctrine, the question of admissibility of evidence is decided only while adopting a judgment, after the contents of particular pieces of evidence had been examined during a court hearing. It is argued that such a model does not correspond to the essence and procedural legal significance of the prohibition on the use of inadmissible evidence, i.e. the prohibition to examine inadmissible evidence and to form the judge's internal conviction based on such evidence. This model is also not in line with the principle of adversarial proceedings, may impede the economy of the proceedings, and may aggravate violations of human rights, in particular the right to respect for private life. Following the examples of good practice in foreign countries, especially Croatia and France, the article advocates for the introduction of an exclusionary rule, leading to the removal of illegal evidence from case-files, and proposes the main elements of such a procedure.

Procedūriniai įrodymų leistinumą aspektai baudžiamajame procese

Audrius Juozapavičius

(Vilniaus universitetas)

Erika Leonaitė

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Lietuvoje įrodymų leistinumą sprendimo procedūra iš esmės nėra sureguliuota. Pagal Lietuvos teismų praktiką ir vyraujančią doktriną įrodymų leistinumą klausimas sprendžiamas tik juos ištyrus, teismui išėjus į pasitarimų kambarį ir motyvuojant savo išvadą baigiamajame procesiniame sprendime (nuosprendyje). Straipsnyje argumentuojama, kad toks modelis neatitinka neleistinų įrodymų naudojimo draudimo esmės ir procesinės teisinės reikšmės – draudimo tirti neleistinus įrodymus ir jais remiantis formuoti teisėjo vidinį įsitikinimą. Šis modelis taip pat neatitinka rungimosi, proceso greitumo ir ekonomiškumo principų ir gali didinti žmogaus teisių, ypač teisės į pagarbą privačiam gyvenimui, pažeidimus. Atsižvelgiant į užsienio valstybių, ypač Kroatijos ir Prancūzijos, gerosios praktikos pavyzdžius, straipsnyje pritariama, kad reikėtų įvesti neteisėtų įrodymų pašalinimo iš bylos medžiagos procedūrą, ir siūlomi pagrindiniai tokios procedūros elementai.

Dr. Audrius Juozapavičius yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto lektorius, advokatas. Pagrindinės jo mokslinių interesų sritys yra baudžiamojo proceso teisė ir baudžiamoji teisė.

Dr. Audrius Juozapavičius is a lecturer at the Faculty of Law, Vilnius University, and an attorney. His scholarly interests focus on the law of criminal procedure and criminal law.

Dr. Erika Leonaitė yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto lektorė ir VšĮ Žmogaus teisių stebėjimo instituto teisės programų vadovė. Pagrindinės jos mokslinių interesų sritys yra tarptautinė viešoji teisė ir žmogaus teisių apsauga.

Dr. Erika Leonaitė is a lecturer at the Faculty of Law, Vilnius University, and a legal programmes manager at the NGO Human Rights Monitoring Institute. Her scholarly interests focus on public international law and human rights law.